

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Калашнікової Людмила Володимирівни**
«Безпека життєдіяльності особистості: повсякденні практики й стратегії
поведінки в сучасному українському суспільстві»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність соціологічного вивчення такого поліфункціонального соціального явища як безпека життєдіяльності та механізмів її забезпечення не викликає жодних сумнівів, адже протягом всієї історії людства для всіх різновидів соціальних систем потреба у безпеці була, є і залишається однією із антропологічних констант людського існування, а забезпечення життя конкретної особистості – головною функцією держави і суспільства. Особливого значення цей феномен набуває в сучасну – постмодерну епоху, яка *«актуалізувала потребу пошуку нових відповідей на кантівські запитання: хто є людина, що є світ, хто є людина у цьому світі? Відповідно, виникла необхідність артикулювання морального й етичного простору існування людини. Тож, сучасні суспільно-гуманітарні та природничі науки кардинально змінюють розуміння природи людини й сенсів її існування»*¹.

Беззаперечним є і той факт, що провідною характеристикою сучасності є невтримне бажання людства контролювати ризики й невизначеності. А оскільки глобалізація та її наслідки детермінують появу нових небезпек і ризиків, то виникає необхідність розвитку поряд з державоцентристськими парадигмами забезпечення життєдіяльності в межах особистісноорієнтованих соціальних конструкцій.

Соціологічний аналіз процесу забезпечення життєдіяльності особистості сьогодні передбачає використання як загальних наукових положень про безпеку, так і розкриття її специфіки в умовах нинішньої гетерогенної природи суспільства. Саме такий підхід, на мою думку, дозволить створити умови для збереження реальної безпеки окремої людини в сучасному складному й динамічному суспільстві, забезпечити цілісність нової суспільної системи й забезпечити ефективну життєдіяльність в ній окремої особистості. Л. В. Калашнікова, акцентуючи увагу на трактуванні безпеки життєдіяльності особистості «як складової втілення культури безпеки, що являє собою багатоаспектне утворення та передбачає формування мотивації безпечного

¹ Плющ В. А., Танчер В. В. Трансформація політичного в етичне: Мішель Маффесолі про моральні цінності постмодерного соціуму. Український соціум. 2017. № 2 (61). С. 9.

життя», цілком справедливо зауважує, що саме соціологічна наука має відповідний потенціал для реалізації особистісноорієнтованого підходу до розгляду проблем безпеки життєдіяльності. У цьому сенсі авторська аргументація є вагомою і переконливою.

З іншого боку, варто наголосити, що нинішня бурхлива динаміка рівня безпеки життєдіяльності актуалізує потребу побудови адаптивної системи управління безпекою життєдіяльності людини з урахуванням особливостей цієї системи, її базової спрямованості на своєчасне розпізнавання загроз і ефективне вирішення проблемних ситуацій в контексті мінімізації їх негативних наслідків. Таким чином, загальна мета управління безпекою життєдіяльності особистості може зводитися до підтримки в межах системи публічного управління належного рівня всебічної безпеки конкретної особистості і відповідно суспільства в цілому.

Позитивним моментом є те, що у дисертації Л. В. Калашнікової поряд із критичною оцінкою наявної системи управління безпекою життєдіяльності людини в сучасному українському суспільстві, досить аргументовано виписана авторська теоретико-методологічна позиція щодо забезпечення якісно нових характеристик безпекової системи задля ефективної її адаптації до динамічного змінного безпекового фону і відповідності запитам та інтересам особистісної безпеки на всіх рівнях її прояву. Таким чином, піддане аналізу дисертаційне дослідження стосується однієї з найгостріших проблем сьогодення, що визначає його беззаперечну актуальність і практичну значущість.

Слід підкреслити, що у дисертаційній роботі Л. В. Калашнікової представлено оригінальні методологічні засади дослідження та використана значна емпірична база для верифікації дисертаційних положень, зокрема дані соціологічних досліджень, які були отримані в межах участі авторки у науково-дослідних темах кафедри соціології Чорноморського національного університету ім. Петра Могили з проблем функціонування безпекового середовища міст Півдня України, оцінювання рівня безпеки життєдіяльності особистості, забезпечення ефективності регіональної системи управління безпекою. Цілком виправданими в контексті завдань роботи є використані авторкою дані всеукраїнських соціологічних досліджень провідних науково-дослідницьких установ України, статистичної звітності Генеральної прокуратури України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, обласних управлінь Державної служби статистики України, що стали релевантною доказовою базою основних положень дисертаційного дослідження й високого рівня обґрунтованості його висновків і рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження

Ключовим елементом новизни дисертаційної роботи Л. В. Калашнікової є побудова інституційної матриці соціології безпеки життєдіяльності особистості, що відбиває теоретико-методологічні та організаційно-правові засади її функціонування та розвитку в нових – постмодерних умовах

життєдіяльності суспільства, зокрема: означення мети, завдань, суб'єкту, об'єкту, предмету, методологічних принципів, функцій, зв'язку з іншими науками (с. 153). Особливе місце у новоокресленому авторкою предметному полі соціології безпеки життєдіяльності відводиться особистості як активному референту безпеки на всіх рівнях її прояву.

Креативною «знахідкою» авторки є введене поняття «безпековий потенціал особистості» (с. 71), який стає конструктивним елементом захисту безпеки життєдіяльності особистості як такої та в українському суспільстві, зокрема.

Вельми цікавою видається пропозиція авторки в контексті декомпозиції соціологічного дослідження стосовно п'яти рівнів безпеки життєдіяльності: від нано- до мега- рівнів (с. 173). Зокрема, в межах запропонованої конструкції здобувачка отримала аргументи на користь думки, що тенденції розвитку феномену безпеки життєдіяльності, спрямовані на самоорганізацію особистості на нижніх двох рівнях безпекової системи, слід розглядати в контексті зміни як механізмів захисту особистості, так і системи оцінювання ефективності функціонування людини, суспільства і держави в цілому.

Доволі значимим видається авторське розуміння особистості як референту безпеки, який прямо/опосередковано, свідомо/несвідомо включений до складно організованої системи безпечної життєдіяльності, виконуючи в ній або активно-формує, або пасивно-споглядальну або навіть руйнівну функцію (с. 239).

Дуже вдалою видається характеристика дисертанткою понять «виклик», «ризик», «небезпека», «загроза» з точки зору нанесення шкоди об'єктам безпеки (с. 210) та їх застосування під час розгляду проблематики «загроз», в тому числі з використанням деталізованої авторської ілюстративної схеми.

Особливу значущість в умовах децентралізації влади в Україні набуває визначення автором об'єктивних та суб'єктивних індикаторів вимірювання рівня безпеки життєдіяльності особистості, побудова моделі комплексної діагностики рівня безпеки життєдіяльності особистості, обґрунтування методики розрахунку інтегрального показника рівня безпеки життєдіяльності для вимірювання стану безпеки у різних соціальних системах та соціально-територіальних спільнотах (с. 296).

Варто підкреслити, що авторка уважно та послідовно формулює положення наукової новизни дисертації. Кожне з цих положень складається з констатуючої та пояснювальної частин, які змістовно виражають авторську позицію, переконливо окреслюють особливості отриманих результатів, їх відмінність від попередніх наукових розвідок у цій царині. Це є об'єктивним свідченням наявності у Л. В. Калашнікової необхідних науковцю базових дослідницьких компетентностей.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації

Представлене до розгляду дисертаційне дослідження містить оригінальні методологічні засади та вирізняється суттєвою емпіричною базою для верифікації основних положень роботи. Останню, як уже зазначалось, складають результати соціологічних досліджень, отримані під час участі здобувачки у виконанні науково-дослідних тем кафедри соціології Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, а також матеріали всеукраїнських соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, Соціологічною групою «Рейтинг», Соціологічною асоціацією України, Київським міжнародним інститутом соціології, Центром Разумкова, Харківським інститутом соціальних досліджень, Фондом демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва, Дослідницьким холдингом «Factum Group Ukraine», а також статистична звітність Генеральної прокуратури України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та обласних управлінь Державної служби статистики України.

Перший розділ дисертаційного присвячено визначенню теоретичних основ дослідження безпеки життєдіяльності особистості в межах соціологічної науки (підрозділ 1.1.), концептуалізації безпеки життєдіяльності як поліфункціонального соціального явища та виявленню характеру поведінкових практик і стратегій особистості щодо її забезпечення (підрозділ 1.2.), обґрунтуванню інституційної матриці предметного поля соціології безпеки життєдіяльності та визначенню місця особистості у ньому (підрозділ 1.3.). Заслугове на особливу увагу побудована автором структурно-логічна схема складових соціології безпеки життєдіяльності як нової галузі соціологічного знання, яка суттєво відрізняє її від існуючих пропозицій «соціології безпеки», «соціології культури безпеки», «сек'юритології» й «світології» і має низку суттєвих переваг.

У другому розділі проаналізовано потреби, інтереси та мотиви особистості як суб'єкта й об'єкта безпеки (підрозділ 2.1.), подано характеристику повсякденних соціальних практик співвідношення станів «невизначеності», «ризик», «виклику», «загрози», «небезпеки» (підрозділ 2.2.). Цікавим є підхід авторки до здійснення опису процесу квантифікації реальних загроз безпеці життєдіяльності, який відповідає полісемантичному характеру безпеки життєдіяльності як соціального явища та значно розширює можливості статистичної оцінки основних індикаторів рівня безпеки життєдіяльності й підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення процесу управління нею (підрозділ 2.3.). Також Л. В. Калашнікова охарактеризувала типи індивідуальних активних і пасивних стратегій поведінки особистості в українських реаліях та виокремила параметричну, подієву, ситуативну, проблемно-цільову та проблемно-завданневу поведінкові практики, кожна з яких відрізняється рівнем складності алгоритму дії й збільшенням часу на вироблення рішення щодо вибору механізму захисту від небезпеки (підрозділ 2.4.).

Третій розділ роботи присвячено визначенню сутності, функцій, загальних вимог та принципів соціологічного моніторингу рівня безпеки (підрозділ 3.1.), об'єктивних та суб'єктивних показників вимірювання рівня безпеки життєдіяльності особистості (підрозділ 3.2.), побудові моделі комплексної діагностики рівня безпеки життєдіяльності особистості (підрозділ 3.3.). У підрозділі 3.4. авторкою обґрунтовано також методику розрахунку інтегрального показника рівня безпеки життєдіяльності для вимірювання стану безпеки в різних соціальних системах та соціально-територіальних спільнотах. На основі запропонованої схеми діагностики викладено авторське розуміння інтегрального показника рівня безпеки життєдіяльності; обґрунтовано методику його розрахунку та охарактеризовано порогові значення.

У четвертому розділі систематизовано результати вторинного аналізу даних соціологічних досліджень, а також подано результати авторських досліджень щодо визначення суб'єктивних показників оцінювання рівня безпеки життєдіяльності особистості в розрізі соціально-територіальних спільнот. Проаналізовано наявні статистичні дані щодо об'єктивних субпоказників рівня безпеки життєдіяльності в розрізі регіонів. Визначено низку проблем функціонування вітчизняного сектора безпеки, які пов'язані з недосконалістю організації державної політики впровадження стратегії культури безпеки в усіх без винятку сферах людського буття, недостатністю уваги з боку місцевих органів влади щодо впровадження соціальних практик безпечної життєдіяльності, відсутністю координаційно-методологічного центру, який сприяв би покращенню ситуації у сфері забезпечення умов життєдіяльності населення, підтриманню на належному рівні релевантності вітчизняної статистичної системи оцінювання безпекового фону.

Ступінь обґрунтованості висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі, а також новизна наукових положень засвідчені ретельним теоретико-методологічним обґрунтуванням, значними емпіричними даними, ґрунтовним аналізом наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних фахівців, які досліджували зазначену проблематику. Авторські висновки є аргументованими і заслуговують на їх урахування в подальших дослідженнях з питань безпеки життєдіяльності особистості.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати відповідність між заявленою темою та змістом дослідження, його досить високий аналітичний рівень та концептуальну цілісність.

Практичне значення результатів дослідження

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання запропонованої авторкою методики розрахунку інтегрального показника рівня безпеки життєдіяльності, яка може бути використана як на регіональному, так і на національному рівні з метою подальшого розвитку системи забезпечення життєдіяльності особистості.

Наукове значення дисертаційного дослідження Л. В. Калашнікової полягає в збагаченні української соціології теоретично-методологічним і методичним обґрунтуванням безпеки життєдіяльності особистості як поліфункціонального соціального явища, за рахунок здійснення концептуалізації повсякденних практик та поведінкових стратегій забезпечення життєдіяльності особистості в умовах небезпек і ризиків.

Основні теоретичні та емпіричні результати дисертаційної роботи використано протягом 2016–2019 рр. співробітниками кафедри соціології Чорноморського національного університету ім. Петра Могили в начальному процесі. Окремі положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в підготовлених протягом 2015–2019 рр. розділах заключних звітів науково-дослідних тем «Реалізація євроінтеграційної політики України шляхом залучення до цього процесу громадянського суспільства в умовах необхідності зміцнення національної безпеки» (2016–2018 рр.), «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» (2017–2019 рр.).

Повнота викладу наукових положень дисертацій в опублікованих працях

Основні наукові результати здобувачки представлені у 45 наукових публікаціях, з них: 5 – монографії (у тому числі 1 одноосібна), 21 – статті в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України із соціології (у тому числі 7 – у періодичних наукових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних), 2 – статті у наукових періодичних виданнях інших країн із наряду, з якого підготовлено дисертацію, 1 – стаття у виданні, що включене до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science, 1 – стаття в іншому виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз даних, 15 – матеріали конференцій.

Публікації розкривають всі основні положення дисертації та повністю відповідають заявленій науковій спеціальності. Зміст автореферату ідентичний структурі та висновкам дисертаційної роботи, відображає основні результати дослідження та авторський підхід до викладення матеріалу. Зазначене свідчить про достатній рівень ознайомлення наукової громадськості з дисертаційним дослідженням.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Оцінюючи дисертаційне дослідження Л. В. Калашнікової, його наукову новизну, обґрунтованість і достовірність результатів вважаю за необхідне висловити деякі зауваження і пропозиції:

1. У дисертаційному дослідженні авторка доводить наявність активних і пасивних поведінкових стратегій особистості щодо забезпечення її життя (с. 237). Проте у дисертації не акцентується увага на суб'єктності цих поведінкових стратегій. Вважаємо, що введення та обґрунтування концепту

«соціальної суб'єктності» активних і пасивних поведінкових стратегій дозволило б поглибити аргументацію детермінант їх реалізації в умовах небезпек і ризиків.

2. В обґрунтованій авторкою дисертації інституціональній матриці соціології безпеки життєдіяльності з-поміж суб'єктів убезпечення життя особистості означені ті, що функціонують на нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях (с. 153). Натомість індикатори рівня безпеки, задля яких авторка пропонує аналізувати безпековий фон та формувати паспорт безпеки, «працюють» лише на рівні країни в цілому. Напевно, потребує свого уточнення позиція дисертантки стосовно того, які ж індикатори мають бути використані на кожному із зазначених рівнів, й чому вони залишилися поза її увагою.

3. Розглядаючи безпековий потенціал особистості (с. 71) авторка акцентує увагу на його несвідомих компонентах, але, як нам видається, цей аспект людської природи міг би бути більш ширше представленим у дослідженні і обґрунтованим в контексті архетипної людської природи, що її запропонували австрієць Зигмунд Фройд (для індивідуального несвідомого) і швейцарець Карл Юнг (для колективного несвідомого). Тим більш, що останнім десятиліттям ця проблематика активно розвивається в Україні. Представниками цього напряму опубліковано 427 фахових публікацій, захищено ряд докторських і кандидатських дисертацій, розвивається співпраця з представниками французької школи архетипіки.

4. У перебігу оцінки порогових значень показників рівня безпеки життєдіяльності особистості (с. 220) дисертантка використовує поняття «коридор безпеки». Між тим цей конструкт не отримав належної уваги і розгляду при формулюванні нових наукових положень дисертації, хоча об'єктивно він цілком заслужено претендує на новизну.

5. В якості поради бажано було б розширити акценти уваги на ролі засобів масової інформації в актуалізації проблем безпеки, зокрема щодо протистояння людей новим загрозам життю і здоров'ю, що виникають внаслідок пандемій, катастроф техногенного і природного характеру.

Однак справедливо буде зазначити, що надані зауваження носять дискусійний характер і не впливають в цілому на оцінку та загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження Л. В. Калашнікової.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Аналіз тексту дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що запропоноване до розгляду дослідження є самостійним, завершеним, результати якого мають як теоретичну, так і практичну цінність.

Дисертанткою продемонстровано широку обізнаність та високий професійний рівень, вільне володіння науковим апаратом і методикою наукового аналізу. Вражає обсяг використаних джерел, концепцій, аналіз численних досліджень з проблеми безпеки життєдіяльності особистості.

Таким чином, дисертаційна робота Калашнікової Людмили Володимирівни на тему «Безпека життєдіяльності особистості: повсякденні практики й стратегії поведінки в сучасному українському суспільстві», яка подана до захисту на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології, повністю відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами 2015-2016 рр.), які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент

доктор соціологічних наук, професор,
академік Української технологічної академії,
заслужений діяч науки і техніки України
професор кафедри публічної політики та політичної аналітики
Національної академії державного управління
при Президентові України, м. Київ

Е. А. АФОНІН

Вчений секретар

Національної академії державного управління
при Президентові України, м. Київ

А. П. РАЧИНСЬКИЙ

«16» жовтня 2020 року